

Pazyrzyna, Helena

W 200 rocznicę wydania "Essai sur l'histoire littéraire de Pologne"

Notatki Płockie 23/1-94, 16-20

1978

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

W 200 rocznicę wydania „Essai sur l'histoire littéraire de Pologne”

Relacja Francuza z 1778 r. o szesnastowiecznym „NAJSTARSZYM OPISIE MAZOWSZA” i jego autorze JĘDRZEJU ŚWIĘCICKIM. (Na marginesie książki Stanisława Pazyry: „Najstarszy opis Mazowsza J. Święcickiego”, Warszawa, LSW 1974, errata s. 8, 1975).

W roku 1778, w Berlinie, w oficynie królewskiego typografa G. J. Deckera ukazała się interesująca książeczka, wydana w języku francuskim pt. „ESSAI SUR L'HISTOIRE LITTÉRAIRE DE POLOGNE”¹⁾, podtytuł: „Reflexions générales sur les progrès des sciences et des arts, Histoire Naturelle et Géographie”. Autorem jej jest jeden z przedstawicieli francuskiej filozofii Oświecenia w Polsce, Jean Baptiste Dubois²⁾, żyjący i opracowujący to dzieło za czasów Stanisława Augusta Poniatowskiego, któremu też tę pracę zadedykował, składając w pięknych słowach hołd wysokiemu mecenatowi artystycznemu i naukowemu króla.

Autor zaopatrzył swą książkę w motto z I rozdziału „Myszeidy” Krasickiego w językach polskim i francuskim: „Dwór Pański źródłem występków lub cnoty”, (La Cour du Maître est la source des vices, ou des vertus).

Jak wskazuje tytuł dzieła, Dubois dał w swej pracy krótki zarys, może nie tyle literatury, ile w ogóle piśmiennictwa w Polsce, zaopatrzonej w wiadomości o postępie nauk i rozwoju sztuk oraz w informacje z zakresu historii naturalnej i geografii. Szkice te poprzedziła wydana wcześniej, bo w 1777 r., w Londynie praca o podobnym tytule: „ESSAI SUR L'HISTOIRE DE LA POLOGNE”, ale poświęcona innym zagadnieniom, wskazanym przez podtytuł: „Reflexions politiques sur la Pologne”.

Wracając do wspomnianych „Szkiców z historii piśmiennictwa polskiego”, należy zaznaczyć, że ich opracowanie i opublikowanie wiąże się z warszawską edycją I tomu „SCRIPTORUM TOPOGRAPHICORUM”, zebranego przez Wawrzyńca MIZLERA de KOŁOF w 1761 r.³⁾ Dubois musiał zapoznać się z dziełami polskich historiografów, które udało się Mizlerowi de Kołof zgromadzić i przedrukować w jego „Kolekcji”-„Zbiorze”, choć również jako bibliotekarz Korpusu Kadetów mógł mieć dostęp do pierwszych wydań tych kronik. Z autorów, wydanych przez Mizlera, traktujących o dziejach Polski, Dubois przytoczył w swej pracy 13-tu, poświęcając każdemu krótką charakterystykę i francuskie streszczenie ich prac łacińskich.

Konstrukcja książki jest jasna. Autor podzielił pracę na części, z których pierwsza, ogólna oprócz listu do p. de X. X. de l'Academie Fran-

çoise, dołączonego do ofiarowanego mu egzemplarza francuskiego przekładu „Myszeidy”, zawiera 7 rozdziałów, w których głosi i propaguje nowoczesne i wolnomyślne — jak na owe czasy — idee francuskiego Oświecenia w postaci hasła tolerancji, wolności prasy itp., przeplecione oceną oświaty polskiej, a w jej ramach wiadomościami o działalności towarzystw naukowych (literackich). Część druga nosi tytuł: „Histoire Naturelle et Géographie Polonaises”, Coup d'oeil général, (s. 87—92). Dubois zawarł w niej ujemną pod względem poziomu nauki i oświaty charakterystykę Polski, która — jego zdaniem — stoi daleko poza osiągnięciami XVIII w. (loin du XVIII siècle) i którą cechuje brak dzieł oryginalnych. Rosja i Laponia są tu lepiej znane niż sama Polska, która pod względem krajobrazów i przyrody jest piękna.

Po tych ogólnych rozważaniach zamieścił poczet historiografów polskich i ich prac ujętych w porządku chronologicznym, zamykającym się w ramach stuleci XVI, XVII, XVIII i w okresie stanisławowskim.

Pierwszym omawianym autorem inaugurującym rozdział poświęcony dziejopisom XVII w. jest ANDRÉ ŚWIĘCICKI i jego „DESCRIPTION DE LA MAZOVIE”⁴⁾ (s. 172—189). Bardzo szerokie omówienie tego „NAJSTARSZEGO OPISU MAZOWSZA”, wręcz doskonale jego streszczenie, poprzedza wstęp, w którym Dubois nie tylko charakteryzuje autora, lecz także kreśli jego sylwetkę na tle bardzo ciekawych rozważań na temat konieczności własnego, oryginalnego ujmowania dziejów oraz roli czynnika obywatelskiego (le Civisme) i patriotycznego (le Patriotisme) w piśmiennictwie narodowym.

Należy tu dodać, że Dubois wyprzedził o całe stulecie pierwszą, rodzimą interpretację dzieła Święcickiego, jaką był przekład polski Władysława Smoleńskiego, opublikowany naprzód w czasopiśmie „Kłosa” w 1877 r., a następnie w zbiorowym wydaniu dzieł pt. „Pisma historyczne”, t. I, w 1901 r. Pionierstwo należy więc do Francuza, który nie tylko zwrócił uwagę na tego pisarza mazowieckiego, ale nawet w stosunku do jego dzieła przełamał swą wrogość do polskich osiągnięć naukowych.

Punktem wyjściowym dla tego rozdziału jest porównanie dwóch autorów opisów topogra-

ficznych: Jana Krasińskiego (Crassini Joannis: „Polonia”,⁵) zamykającego w tej publikacji poczet pisarzy XVI-wiecznych (s. 164—172) i Jędrzeja Świącickiego, traktowanego jako pisarza XVII-wiecznego z jego: „Descriptio Topographica Ducatus Masoviae” (s. 172—189). Obie prace znajdują się w edycji mizlerowskiej. O ile — zdaniem Dubois — Krasiński to „Patriote enthousiaste et encore ignorant” (s. 172), o tyle Świącicki „c’est un Patriote éclairé” (s. 173). Pierwszy z autorów znalazł wielu naśladowców, dających kompilacje bezużyteczne dla geografii polskiej, „peu de gens ont imité le second” (s. 173—174), a właśnie naśladownictwo Świącickiego dałoby doskonałą geografii Polski. Jak z tego widać, francuski autor stawia niewspółmiernie wyżej Świącickiego nad poprzednikiem. Spod jego pióra płyną gorące słowa uznania dla na wskroś nowej, oryginalnej koncepcji pracy rozkochanego w swej ziemi Mazowszanina. „...Mais Świącicki ne copie personne dans la description de la Mazovie, il montre partout des lumières où l’envie d’en acquérir, en un mot c’est un véritable Citoyen”. (s. 172).

Definiując pojęcia obywatela i patrioty Dubois podaje, że Świącicki nie tylko „...c’est un Patriote éclairé, c’est un homme, qui aime la Patrie avec connoissance de cause, qui connoit ses avantages et ses besoins”, przy czym w rozumieniu Francuza „le Civisme est le Patriotisme des honnêtes gens et des hommes de génie”. (s. 173—174)... „Le Patriotisme appartient également a toutes les classes de Citoyens et le Civisme au plus haute degré de perfection fit de Catinat⁶) un grand homme”. (s. 174).

I taka też jest różnica pomiędzy Krasińskim i Świącickim. Nie naśladował nikogo „...il” (Świącicki) „n’a voulu écrire, que d’après ses propres observations”... (s. 174), przelewa na papier własne spostrzeżenia, chwytane na gorąco tak, jak one narzucały się wędrowcowi przemierzającemu pieszko Mazowsze. Snując dalej wątek sądu o Świącickim wyraża przypuszczenie: „Je crois même que dans les Annales anciens et modernes de Pologne, on trouveroit difficilement quelque chose de plus satisfaisant. L’Auteur se montre vraiment instruit et fait preuve d’une excellente judicature”. (s. 175). Są to chyba słowa najwyższego uznania dla autora „Topografii, czyli najstarszego opisu Mazowsza”⁷). „...Avant de décrire la Mazovie Świącicki offre un tableau très bien fait de l’Histoire de ce Duché”. (s. 175). Ten „światny obraz” — to tło historyczne, stanowiące wprowadzenie do dzieła, czyli do właściwego „Opisu Mazowsza”. Uszły tu uwadze Francuza małe błędy historyczne, jakie się do tej części zakradły, typu niewłaściwych imion i przydomków władców, jak w przypadku Bolesława Kędzierzawego, nazwanego tu Kazimierzem Kędzierzawym,⁸) czy też innego typu, jak uznanie obu synów Konrada III, ostatnich książąt mazowieckich Stanisława i Janusza za

blizniaczych braci.⁹) Podany zarys dziejów regionu spotkał się z jego uznaniem. Po tym wstępie¹⁰) „...Après ces préliminaires indispensables, il (Świącicki) passe à la description”.

I tu Dubois dotyka najważniejszej sprawy, podaje wierny przekład planu pracy Świącickiego¹¹) który nazywa „celem” autora: „...Son but est de faire connoître la situation des villes (miast), villages (wsi) et autres lieux les plus remarquables (miejscowości wyróżniające się) ainsi que les moeurs (obyczaje) les richesses (zamożność) et l’industrie de Mazoviens”. (s. 175). Przy czym „industrie” ma być odpowiednikiem użytego w oryginalnym wyrazu „studia”. Dotyczy więc cechy charakteru Mazowszan, którą można przetłumaczyć przez skłonność, zdolność, czy zgodnie z treścią dzieła przez zamięłowania ludności.

Pod wrażeniem bogactwa treści zawartych w „Topografii” Świącickiego Dubois pokusił się o przeanalizowanie dzieła. „...Je vais effrayer de donner l’analyse de cet ouvrage”. (s. 175). To postanowienie wprowadził w czyn dając „Opis Mazowsza” na s. 176—189.

Śledząc tok pracy Jana Chrzciciela Dubois trzeba przyznać, że chciał on rzeczywiście w miarę swych zdolności i możliwości oddać wiernie treść i charakter pracy pisarza nurskiego przez zastosowanie w języku francuskim najbardziej adekwatnych określeń — odpowiedników tych wyrażań, jakimi posługiwał się ten szlachcic mazowiecki. Zamknął swą pracę nad „Opisem Mazowsza” słowami: „Je ne doute pas, que ceux qui connoissent à fond la Mazovie ne trouvent dans cette description beaucoup de choses à reprendre, mais j’ai voulu présenter l’Auteur tel, qu’il est et d’ailleurs un siècle et demi change bien souvent le physique et le moral d’un pays. C’est surtout cette espèce de comparaison, toujours agréable pour un philosophe, que j’ai eu en vûe en analysant l’ouvrage de Świącicki”. (s. 189).

Jakie jeszcze problemy poruszył Dubois w swm opracowaniu? Otóż chciał na postać Świącickiego ująć w ramy genealogiczne i czasowe. Jednakże w tych dziedzinach nie zdołał osiągnąć większych rezultatów. Ograniczył się jedynie do podania wiadomości o pierwszym wydaniu „Topografii” i do częściowego powtórzenia za Mizlerem de Kolof błędnych zresztą danych, dotyczących rodowodu pisarza nurskiego. „La Descriptio Topographica Ducatus Masoviae — (zmieniony tytuł wzięty z II wydania) — parut pour la première fois en 1634 a”. Opublikował ją syn autora, Zygmunt. „...il est à présumer que depuis peu de temps son père étoit mort”... (s. 175). Nie zna więc dat urodzin i zgonu. Użyte przez niego określenie czasu śmierci Świącickiego przez ogólnikowe „peu de temps” wskazywałoby na to, że skłaniał się on raczej ku przypuszczalnemu 1631 niż ku 1611 rokowi, który dzisiaj uchodzi za bardziej prawdopodobny.¹²) Może posłużył się tym określeniem w oparciu o trwający jeszcze w 1611 r. jego proces o Sitno.

W odniesieniu do genealogii Święcickiego Dubois opiera się na przypisie nr 133 ze s. 477 wydania mizlerowskiego i przez opuszczenie imienia ojca Jędrzeja koryguje błąd wydawcy, który ojca pisarza widział w Mikołaju ze Święcic, powtarza jednak za nim błędnie imię matki, za którą uważa Annę domo Noskowską. W oparciu o wydaną również przez tego samego syna, Zygmunta, w 3 lata po „Topographii”, drugą pracę Święcickiego pt.: „Andreae Noscovij episcopi Plocensis vita...”, Varsaviae 1637, można z całą pewnością stwierdzić, że matka Jędrzeja była również siostra płockiego biskupa Noskowskiego, ale nie Anna, lecz Barbara. W przedmowie do „Vita” Zygmunt na s. 2 podał imię swej babki: „...Patri meo ita contigisset, ut ex Barbara Noscovia clarissimi huius Antistitis sorore nepos natus” ...Fakt małżeństw dwóch rodzonych braci Święcickich, Mikołaja i Jakuba z dwiema siostrami Noskowskimi, Barbarą i Anną stał się przyczyną powikłań w drzewie genealogicznym Jędrzeja Święcickiego. Prawdopodobnie był on wnukiem Mikołaja, a synem Macieja, wojskiego nurskiego, chociaż zdaje się temu przeczyć „Atrium Domus Święcicianae” (r. 1680) z „Nidus honorum in amplissima Consanguinitatis Arbore... Domini Nicolai in Svviceice Święcicki, episcopi Posnaniensis” (r. 1699), wiążące Jędrzeja z osobą starosty bolemowskiego, Jakuba. Za pierwszą koncepcją zaś ponad to przemawiają zapisy w „Albumie Studiosorum Universitatis Cracoviensis”, w którym pod r. 1565, „inter intitulatos” widnieje jego imię i nazwisko z podaniem imienia ojca: „Andreas Mathię Szwieczyczki, dięc. Plocensis”, a więc syn Macieja, który uprzednio w tej samej uczelni, jako syn Mikołaja, występuje pod r. 1533. Jak sam podał, pochodził z Wielkich Święcic w diecezji płockiej.

Niedociągnięcia w rodowodzie Święcickiego, występujące u Dubois, w niczym nie umniejszają wartości jego pracy nad „Opisem Mazowsza”. Może czas przyniesie jeszcze rozwiązanie tych niepewności, które dotąd nie zostały w pełni wyświetlone.

Najważniejszą jest tu nie osoba autora, który dotąd nie doczekał się swej biografii, ale wartość jego „Topografii”, którą Dubois, idąc po linii swoich zainteresowań, ocenia z punktu widzenia geografów. I choć zdaje sobie sprawę z tego, że niektóre fragmenty tego dzieła może nie porwą czytelnika, niemniej mają niezaprzeczoną wartość geograficzną.

„...Ces détails paroîtront secs, mais ils sont utiles et peut — être les Géographes ne m'en sçauront pas mauvais gré”... (s. 175—176).

Warto dorzucić, że stosunkowo mało miejsca poświęcił Święcicki szlakom handlowym, tak lądowym jak i wodnym. Żeglugę po spławnych rzekach ujął raczej od strony zwyczajowo-obyczajowej, mniej zaś od strony dróg handlowych.¹³⁾ Sprawę tę omówił szerzej w opracowaniu dzieła Stanisław Pazyra.¹⁴⁾

Zamykając ten krótki rzut oka na francuski tekst i interpretację „Opisu Mazowsza”, warto

poświęcić jeszcze kilka słów poglądom na czas genezy „Topografii”. Próby jego ustalenia podjęte w związku z wydaniem opracowania tego dzieła przez Stanisława Pazyrę w 1974 r. (razem z 8-stronowymi erratami z 1975 r.) stały się kwestią sporną. Wydanie to udostępniło tekst pierwszej edycji z 1634 r., a dzięki zamieszczeniu w nim facsimile i przekładu polskiego dało możliwość dokładnego zapoznania się z całością dzieła. Zamiar napisania jego mógł powziąć Święcicki jeszcze na studiach, a zrealizował go w kilka lat po powrocie z uczelni krakowskiej na Mazowsze.

„Topografia” przypuszczalnie nie powstała od jednego rzutu, lecz sprawia wrażenie, że we wcześniejszy zrab dzieła autor interpolował później pewne partie nietrudne do wykrycia.

Trzon pierwotny stanowiły: 1) Wstęp historyczny z wyłączeniem hierarchii urzędniczej, doprowadzony do inkorporacji Mazowsza do Korony, a ściślej biorąc zakończony na osobie drugiego wicegerenta, Wawrzyńca Prażmowskiego, którego Święcicki mylnie uważa pierwszego. Zmarł on w 1532 roku (s. 107—132, pag. facsim. 1—14). 2) Plan pracy, czy też spis treści, określony przez Dubois jako cel autora („son but”), (s. 132, p. fs. 15). Części 3) i 4) tworzą 2 właściwe rozdziały książki. Pierwszy, zatytułowany przez Święcickiego: „Regionis situs, oppida, clariores pagi, loca insignia, opes” dotyczy strony geograficznej i gospodarczej oraz w ich ramach kultury materialnej, drugi: „mores et studia gentis”, traktujący o obyczajach i charakterze Mazowszan obrazujący tryb ich życia. Rozdział I, tj. właściwą topografię, nie wykraczającą — poza dygresjami osobistymi — ponad czasy Zygmunta Augusta, kończą słowa: „Atque ijs fere finibus hodierna Masovia continetur”. (s. 135—191, p. fs. 15—43). Rozdział II poświęcony zwyczajom i zamiłowaniom (s. 191—196, p. fs. 43—46) mieści się również w czasach zygmunto-wskich. Przemawia za tym krótki wykaz bohaterskich wodzów mazowieckich, zakończony na Stanisławie Leśnowolskim i jego zwycięstwie pod Nowechem, w 1564 r. Część V-tą, a zarazem ostatnią, tworzy zakończenie w postaci credo autora podkreślającego ortodoksję Mazowsza. (s. 203, p. fs. 49). Dubois nie komentował tych słów.

Wnikliwa analiza tekstu wskazuje wyraźnie, że trzon „Topografii” powstał za panowania Zygmunta Augusta, może w jego schyłkowych latach z górną granicą momentu wygaśnięcia dynastii Jagiellonów: „nec ipse dum vixit libentius usquam moratus est”. (s. 148, p. fs. 22). Sam autor unikał konkretnych dat, zastępując je terminologią płynną; występują tu dla przeszłości, tj. w odniesieniu do czasów Zygmunta Starego określenia tego typu: „a maioribus natu accipimus” (s. 119, p. fs. 8), „patrum memoria” (s. 159, 172, 188, p. fs. 27, 34, 42), „patrum aetate” (s. 175, p. fs. 35), którym przeciwstawia wydarzenia współczesne, tj. z czasów Zygmunta Augusta, jak np.: „nostro aevo” (s.

144, p. fs. 21), „nostra aetate” (s. 148, 195, 196, p. fs. 22, 45, 46), „nuper nostra memoria” (s. 164, p. fs. 30), czy „novissime” (s. 167, p. fs. 31), jak przy osobie Piotra Myszkowskiego, przy którym Świącicki nie stawia jeszcze godności biskupiej. Szczegół to dość charakterystyczny. Mecenat artystyczny Myszkowskiego w Pułtusk mógł się datować jeszcze od Breve z 7.II.1564, które uczyniło go prepozytem katedralnym płockim i koadiutorem biskupa Jędrzeja Noskowskiego z prawem następstwa po nim. Dzięki zgromadzonym, wielkim funduszom mógł więc już wtedy rozpocząć swe renesansowe dzieło przebudowy zamku i zakładania ogródków w stylu włoskim, sfinalizowane — być może — w początkach jego pontyfikatu. (1570 — 1577).

Przed przytoczeniem kilku jeszcze fragmentów z dzieła rzutuujących na czas powstania „Opisu” w trzeciej ćwierci XVI w. należy zaznaczyć, że w całej „Topografii” Świącicki posługuje się tylko trzema datami liczbowymi:

1). „...dicimus Masoviam Quingentis plus abhinc annis sic vocari caepisse, eo ipso tempore quo Casymiro Monacho...relegato, Sarmatica gens sine rege fuit” ... (s. 108, p. fs. 2). Bezkrólewie określone zostało jako wydarzenie sprzed „przeszło” 500 lat. Przyjmując lata 1037—1047 + 500 lat dostaje się lata po 1547 r.

2). „...Arcem (quam) olim Orsymovia ...habuit... ante trecentos Annos Myndacus Lithuanorum Rex ...solo aequavit”. (s. 172, p. fs. 34). Zrównanie z ziemią zamku orszymowskiego w 1258 r. + 300 lat daje rok 1558.

3). „...in religione ante sexcentos Annos suscepta constantissime manent” (s. 203, p. fs. 49), Chrzest Polski w 966 r. + 600 lat daje rok 1566. Wszystkie powyższe daty przypadają na czasy panowania Zygmunta Augusta.

Za tym okresem powstania „Topografii” przemawia też cały szereg drobniejszych wiadomości dotyczących miast. I tak przy Augustowie, któremu Zygmunt August nadał prawa miejskie, magdeburskie w 1557 r., Świącicki podkreśla nowość miasta — „Augusta nova urbs” (s. 156, p. fs. 26), a więc pisze zapewne niedługo po fakcie nadania praw i — co ciekawsze nazywa je „urbs”, a nie „oppidum”. Jest to charakterystyczne, ponieważ określeniem tym posługiwał się bardzo oszczędnie, jedynie w odniesieniu do wielkich miast jak: Warszawa, Płock, Pułtusk, Łowicz, czy Łomża. Może w ten sposób chciał uczcić miasto panującego króla.

Pośrednio tych lat dowodzi też wiadomość o zainicjowanej przez arcybiskupa Mikołaja Dzierzgowskiego w refektarzu łowickiego pałacu arcybiskupiego galerii wszystkich władców polskich od Lecha I, do Zygmunta Augusta włącznie. Wprawdzie sam fundator zmarł w 1559 r., jeszcze za życia ostatniego Jagiellona, ale gdyby Świącicki zwiedzał ją później, znalazłby niechybnie kontynuację tego pocztu, wybiegającą poza ramy wspomniane przez niego.

Bogatszego materiału dowodowego dostarcza

opis Warszawy. Świącicki pisząc „Topografię” wiedział już, że tu odbyły się 2 walne sejmy w latach 1556—1557 i 1563—1564, „...universae Sarmatiae Comitum”... (s. 148, p. fs. 22) i że Warszawa stała się „...nostro aevo publici Sarmatiae Concilij et Senatus habendi ...locus” (s. 146—147, p. fs. 21) od 1569 r. Dwukrotne powtórzenie wiadomości o wyznaczeniu Warszawy na miejsce walnych sejmów koronnych wskazuje na to, jak bardzo doceniał autor ważność tych postanowień dla historii rozwoju tego centralnie położonego miasta. Natomiast brak informacji o elekcji niezbicie dowodzi, że opracowanie Warszawy pochodzi jeszcze sprzed 1573 r., bo tak ważnego faktu Świącicki nie omieszczałby podać obok tamtych. Natomiast przekazane przez niego dalsze wiadomości o Warszawie dotyczą dwóch, na wielką skalę podjętych inwestycji Zygmunta Augusta: 1) ... „Regia... restaurata” ... i 2) ... „Eiusdem Divi Regis opus est pons super vistulam publicius”... (s. 148, p. fs. 22). Co do zamku, to niewiadomo, czy chodzi tu o prace typu konserwatorskiego z lat 1539—1546, o których mówi „Consignatio aedificiorum ex mandato sacrae ac serenissimae Mtis Regiae in Castris et curiis Ducatus Masoviae ... A.D. 1549, czy też o renesansową prze- i rozbudowę według planów Jana Baptisty Quadro’a w latach 1568—1572, przerwaną śmiercią króla. Drugą sprawą jest budowa palowego mostu na Wiśle, łączącego Warszawę z Pragą. Most ten zaprojektował Zygmunt August niedługo po objęciu rządów, ale budowę zaczął realizować dopiero w 1568 r. Należy przypuszczać, że w chwili pisania „Topografii” most nie był jeszcze skończony. Świącicki nie pominąłby tu roli Anny Jagiellonki jako finalizatorki dzieła po śmierci brata. Jeśli pisał o zasługach Bony dla plantacji winnej latorośli w Czernsku (s. 140, p. fs. 19), czy mógł przemilczeć zasługi jej córki w tak ważnym przedsięwzięciu, jak doprowadzenie do końca budowy mostu.

Nasz autor musiał go oglądać tylko in statu nascendi, tj. przed rokiem 1572, w którym jako nie skończony służył naprzód do przewiezienia chorego króla do Knyszyna, a następnie — również jeszcze przed skończeniem — oddany został do użytku na elekcję w 1573 r. Relacja Świącickiego dotyczy tylko osoby inicjatora tej wielkiej inwestycji bez żadnych danych, stwarzających podstawy do wniosków o jego funkcjonalności, a więc nie sięga 1573 r.

Na kartach „Topografii” nie istnieją ani Anna Jagiellonka, ani elekcja, ani tym bardziej Henryk Walezy, czy Stefan Batory.

Wszystkie powyższe argumenty każą widzieć w istotnej części „Topografii” dzieło czasów zygmunto-wskich.

Finalizując zagadnienie lokalizacji w czasie pracy Świącickiego należy dorzucić kilka słów o jej partiach późniejszych, interpolowanych w tekst pierwotny. Są to przede wszystkim: 1) akapit stanowiący łącznik pomiędzy wstępem historycznym a rozdziałem I-szym, przed-

stawiający hierarchię urzędniczą (od kasztelanów począwszy), podany w oparciu o dzieło Marcina Kromera pt. „Polska”¹⁵⁾ (s. 132, p. fs. 14); 2) dygresje osobiste autora wplecione w tekst o Pułtuskusku (s. 164, p. fs. 30 i 3) pozaplanowy rozdział III-ci, a zarazem ostatni przed zakończeniem, poświęcony mazowieckim uczonym i ich wkładowi w kulturę polską, a nawet europejską (s. 196—199, p. fs. 46—47). Rozdział ten, nie przewidziany w planie, wydał się autorowi koniecznym, po opracowaniu całości, jako naturalne zakończenie tej na wskroś renesansowej pracy.

Nietrudno też wyznaczyć lata, z których pochodzi interpolacje. Oczywiście nie wchodzi tu w grę interpolacje syna Zygmunta, podane w tekście kursywą, pochodzące z czasów panowania Zygmunta III Wazy.

Z dziełem M. Kromera Święcicki mógł się zapoznać dopiero po roku 1577. Dygresje osobiste dotyczą osoby żyjącego jeszcze starca, dziekana płockiego Pawła Głogowczyka († 1580)

i nie żyjącego już brata autora, Mikołaja Święcickiego († 1579). Tekst nie podaje, czy chodzi tu o brata rodzzonego (germanus), czy stryjcznego (patruelis).

Przytoczone dane zacieśniają ramy czasowe interpolacji, dokonanych przez autora, do przedtemu roku 1579/1580. Czas ten można również odnieść do pocztu uczonych mazowieckich z pozaplanowego rozdziału III-go. Choć daty śmierci poszczególnych naukowców, cytowanych przez Święcickiego, wybiegają poza rok 1580, — to wyszczególnione przez niego ich dzieła mieszczą się całkowicie w podanym powyżej czasokresie.

Na zakończenie należy przypomnieć, że Zygmunt Święcicki — przygotowując do druku dzieło ojca — dokonał pewnych cięć materiału, którego obecność pozwoliłaby może na ściślejsze sprecyzowanie obecnych sądów o tym jedynym w swoim rodzaju dziele, jakim jest „Topographia sive Masoviae descriptio”, tak wysoko oceniona już przez Dubois.

PRZYPISY

- 1) Wiadomość o zamieszczeniu w tej publikacji wzmianki o J. Święcickim zawdzięczam p. dyr. Czesławowi Gutremu.
 - 2) Jan Chrzciciel Dubois de Jancigny (1753—1808), publicysta francuski doby Oświecenia, popularyzator nauk przyrodniczych i filozoficznych. Po ukończeniu studiów we Francji sprowadzony do Warszawy w 1774 r. przez ks. Adama Czartoryskiego był bibliotekarzem i sekretarzem Korpusu Kadetów. Od roku 1775 prowadził tam również działalność dydaktyczną, przy równoczesnym zbieraniu materiałów do zamierzonej, lecz nie sfinalizowanej Encyklopedii wszystkich dzieł polskich. Publikował też artykuły z zakresu geografii i mineralogii. Napisał dramat pt.: „Kazimierz Wielki”, którym chciał obudzić w Polakach potrzebę narodowego teatru. Wspólnie z majorem Karolem Duclos przełożył na język francuski Krasickiego „Myszeide” (1776). Równocześnie pracował nad niniejszym dziełem. Zawarta w nim krytyka polskich przyrodników i etnografów oraz wolnościowo poglądy wywołały żywy sprzeciw w wysokich sferach polskich. Wywiązała się na tym tle polemika, która toczyła się w językach łacińskim, francuskim i polskim na łamach pism. Brał w niej udział prawdopodobnie również Ignacy Potocki. W rezultacie doprowadziła ona do zakazu pobytu Dubois w Polsce, do której — mimo przyjaźni z królem — nie mógł już nigdy wrócić. Zmarł w Moulins.
- Literatura:
- Fabre Jean: „Jan Chrzciciel Dubois i jego działalność w Polsce” (w). Księga referatów Zjazdu im. Ign. Krasickiego, pod red. L. Bernackiego, Lwów 1936, Z. I. „...Książka zawiera bardzo ciekawą materiał szczególnie dla historii literatury... bardzo cenny” „...Dziwić się należy, że Dubois nie zaciekał dotąd specjalistów w zakresie źródeł...” (s. 88—89)
- Wołoszyński Ryszard: „Polska w opiniach Francuzów XVIII wieku”, Warszawa, 1964. „...Książka”, (bez wkładu badawczego) spełnia doniosłą rolę w pogłębianiu na Zachodzie Europy znajomości zagadnień polskich. Wbrew intencjom autora pryncypialność jego opinii i zaleceń spowodowała konieczność jego powrotu do Francji...”

- ...„Próba syntezy dziejów nauki i kultury Polski”... (s. 102/103).
- 3) Mizlerus de Kolof Laurentius: *Historiarum Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae Scriptorum quotquot ab initio Reipublicae Polonae ad Nostra usque tempora extant omnium Collectio Magna, ordine chronologico digesta ob exemplarium raritatem iterum typis exscriptorum suppeditante celeberrima Bibliotheca Zalusciana editit, varias annotationes adiecta ac praefatus est L. Mizlerus de Kolof. Tomus Primus continens scriptores Topographicos... Varsaviae... 1761 r.*
 - 4) Święcicki Jędrzej: *Andreae Święcicki Notarii terreae Nurensis Descriptio Topographica Ducatus Masoviae.. (w), Mizlerus de Kolof: op. cit. T. I. Varsaviae 1761, s. 477—500.*
 - 5) Crassinus Joannes: *Polonia. Ad Serenissimum et Potentissimum Henricum primum Valesium, Dei gratia utriusque Poloniae Regem. Bononiae 1574; wyd. II Mizlerus de Kolof Laur.: op. cit. (w), T. I, Varsaviae 1761*
 - 6) Catinat (Nicolas de), marszałek Francji, jeden z najzdolniejszych dowódców za panowania Ludwika XIV. Dzięki zaletom charakteru zdobył w armii wielką popularność. Żołnierze nazywali go „le Pere la Pensée (Ojciec Myśl).
 - 7) Święcicki Jędrzej, wydanie I: *Topographia Siue Masoviae Descriptio, avthore Andrea Święcicki de Magna Swievice, Notario Territorij Nurensis.. Varsaviae, .. Anno Domini 1634.* Odtąd strony pierwszego wydania dzieła Święcickiego będą podawane w oparciu o ostatnie jego opracowanie: Pazyra Stanisław: *Najstarszy opis Mazowsza Jędrzeja Święcickiego, Warszawa 1974, errata, s. 8, 1975, s. — strony polskie, p. fs. — strony tekstu łacińskiego.*
 - 8) Pazyra: op. cit., s. 111, p. fs. 3.
 - 9) ibidem, s. 120, p. fs. 9
 - 10) ibidem, s. 107—132, p. fs. 1—14.
 - 11) ibidem, plan pracy Święcickiego, s. 132, p. fs. 15
 - 12) ibidem, s. 65—66.
 - 13) ibidem, s. 156 i s. 163, p. fs. 26 i 29.
 - 14) ibidem, s. 20—21.
 - 15) Cromerus Martinus: *Polonia sive de situ, populi, moribus, magistratibus et Republica Regni Poloniae. Coloniae 1577.*